

**AYBSIZ KISHINI JAVOBGARLIKKA TORTISH JINOYATINING
TARKIBIY BELGILARINI TAHLIL QILISH**

Axrorova Nasiba Shohnazar qizi

Toshkent davlat yuridik universiteti magistranti

E-mail: axrorova8802@gmail.com

Annotatsiya: ushbu tezisda aybsiz kishini javobgarlikka tortish jinoyatining tarkibiy belgilari O'zbekiston Respublikasi jinoyat qonunchiligi asosida chuqur tahlil qilingan. Tadqiqot doirasida jinoyatning obyekti, subyekti, obyektiv va subyektiv tomonlari hamda malakaviy belgilari o'rganilgan. Maqolada Rossiya, Qozog'iston va Germaniya jinoyat qonunchiligidagi xorijiy tajriba taqqoslanib ko'rsatilgan. Tadqiqot natijalarida mansabdor shaxslarning vakolatlarini suiiste'mol qilishining oldini olish va aybsiz fuqarolarning huquqlarini himoya qilish mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: aybsiz kishi, javobgarlikka tortish, jinoyat tarkibi, mansabdor shaxs, sud tizimi, maxsus subyekt, qasddan sodir etish, xorijiy tajriba, huquqiy himoya.

Kirish. Huquqiy davlat qurilishi jarayonida fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini himoya qilish, sud va huquqni muhofaza qilish organlarining qonuniy faoliyatini ta'minlash ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 28-moddasida jinoyat sodir etganlikda ayblanayotgan shaxs uning aybi qonunda nazarda tutilgan tartibda oshkora sud muhokamasi yo'li bilan isbotlanmaguncha va sudning qonuniy kuchga kirgan hukmi bilan aniqlanmaguncha aybsiz deb hisoblanishi belgilangan. Shu

bilan birga, Jinoyat kodeksining 230-moddasida “Aybsiz kishini javobgarlikka tortish” uchun jinoiy javobgarlik nazarda tutilgan.

Mazkur norma odil sudlov tamoyillarini himoya qilish, inson sha’ni va qadr-qimmatini himoya etish hamda huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatida qonuniylikni ta’minlashga qaratilgan. Biroq amaliyotda ba’zan tergovchi yoki prokuror tomonidan aybsiz shaxsga nisbatan asossiz jinoiy ish qo’zg’atish, uni ayblov sifatida e’tirof etish holatlari uchraydi. Shu bois ushbu jinoyat tarkibini chuqur o’rganish dolzarb masala hisoblanadi.

Jinoyatning tarkibiy belgilari. Aybsiz kishini javobgarlikka tortish jinoyatining asosiy obyekti sud va tergov organlarining qonuniy va to’g’ri faoliyati hamda jinoyat sudlov tizimining nufuzidir. Davlat fuqarolarning huquqlarini himoya qilish, jinoyatchilikka qarshi samarali kurashish va jamiyatda qonuniylik tartibini ta’minlash maqsadida huquqni muhofaza qilish organlarini tashkil etadi. Ushbu organlar mansabdor shaxslarining har bir qarori va harakati nafaqat aniq bir shaxsning taqdirini, balki butun jamiyatning sud tizimiga bo’lgan ishonchiga bevosita ta’sir ko’rsatadi. Shuning uchun ham qonunchilik mansabdor shaxslarning zimmasiga katta mas’uliyat yuklaydi va ularning noqonuniy harakatlarini qat’iy javobgarlikka tortishni nazarda tutadi.

Jinoyatning qo’shimcha obyekti sifatida aybsiz deb javobgarlikka tortiladigan shaxsning shaxsiy daxlsizligi, qadr-qimmat, obro’si va uning huquq va qonuniy manfaatlari ko’rinadi. Aybsiz kishini jinoyatchi deb e’lon qilish uning hayotida qaytarmaydigan oqibatlarga olib keladi. Bunday holatda shaxs o’z ishini yo’qotishi, oila farovonligi buzilishi, jamiyatda ijtimoiy maqomini yo’qotishi

mumkin. Bundan tashqari, aybsiz kishini javobgarlikka tortish natijasida haqiqiy jinoyatchi jazosiz qoladi va jamiyat uchun xavfli bo'lgan shaxs erkin yuraveriladi.

Jinoyatning obyektiv tomoni mansabdor shaxsning aybsiz deb bilib turib, shaxsni jinoyat sodir etganlikda aybdor deb e'lon qilishi yoki jinoyat javobgarligiga tortishidan iborat. Bu harakat turli shakllarda namoyon bo'ladi: jinoyat ishi qo'zg'atish, ayblov xulosasi qo'yish, sudga berilish to'g'risida qaror qabul qilish, ayblov hukmi chiqarish va boshqalar. Muhim jihat shundaki, jinoyat tugallangan hisoblanishi uchun aybsiz shaxsga nisbatan rasmiy ravishda ayblov qo'yilishi yoki u jinoyat javobgarligiga tortilishi kifoya qiladi.

Jinoyatning subyektivi maxsus subyekt hisoblanadi. Uni faqat jinoyat sudlov ishini yuritishga vakolat berilgan mansabdor shaxslar sodir etishi mumkin. Bunday shaxslar qatoriga tergovchilar, prokurorlar, sudyalalar va jinoyat ishi bo'yicha qaror qabul qilish vakolatiga ega bo'lgan boshqa mansabdor shaxslar kiradi. Tergovchi jinoyat ishini qo'zg'atish, tergov harakatlarini olib borish, gumon qilinuvchiga ayblov e'lon qilish vakolatiga ega. Prokuror esa tergovga rahbarlik qiladi, ayblovni qo'llab-quvvatlaydi va ishni sudga yuborish to'g'risida qaror qabul qiladi. Sudya jinoyat ishini ko'rib chiqadi va hukm chiqaradi.

Mazkur harakat faqat vakolatli shaxs tomonidan amalga oshirilgan taqdirdagina jinoyat tarkibi vujudga keladi. Agar bunday harakatni oddiy fuqaro bajargan bo'lsa, u boshqa jinoyat turlariga (masalan, tuhmat yoki yolg'on xabar berish) kiradi.

Jinoyatning subyektiv tomoni to'g'ridan-to'g'ri qasddan iborat. Mansabdor shaxs javobgarlikka tortiladigan shaxsning aybsiz ekanligini aniq biladi va anglagan holda uni jinoyat sodir etganlikda aybdor deb e'lon qiladi. Aybsizlikni

bilish degani mansabdor shaxs jinoyat sodir etilmaganligini yoki ayblangan shaxs bu jinoyatda ishtirok etmaganligini, mavjud dalillar aybsizlikka ishora qilishini yoki ayblovi uchun etarli asos yo'qligini to'liq anglashidir. Mansabdor shaxsning bu jinoyatni sodir etishiga turli motiv va maqsadlar sabab bo'lishi mumkin: statistik ko'rsatkichlarni yaxshilash, karyeraga erishish, shaxsiy dushmanlik, haqiqiy jinoyatchini yashirish yoki moddiy manfaatlar.

Rossiya Federatsiyasi Jinoyat kodeksining 299-moddasi bilan turib aybsiz shaxsni jinoiy javobgarlikka tortish yoki noqonuniy jinoyat ishini qo'zg'atishni nazarda tutadi. Rossiya qonunchiligida ham maxsus subyekt - prokuror, tergovchi, dozniyotchi yoki sud ta'qibining boshlanishini amalga oshiradigan shaxslar javobgar hisoblanadi. Rossiya qonunchiligining o'ziga xos xususiyati shundaki, u faqat to'g'ridan-to'g'ri qasdni emas, balki ehtiyotsizlik shaklida sodir etilgan aybsiz kishini javobgarlikka tortish holatlarini ham qamrab oladi. Agar mansabdor shaxs o'zining beparvoligi yoki ehtiyotsizligi tufayli aybsiz kishini javobgarlikka tortgan bo'lsa, u ham javobgar hisoblanadi, lekin bu holat engilroq jazoni nazarda tutadi.

Qozog'iston Respublikasi Jinoyat kodeksining 412-moddasi ham bilan turib aybsiz shaxsni jinoiy javobgarlikka tortish uchun javobgarlikni belgilaydi. Qozog'iston qonunchiligi O'zbekiston qonunchiligiga yaqin bo'lib, u ham maxsus subyekt va to'g'ridan-to'g'ri qasdni talab qiladi. Qozog'iston qonunchiligining o'ziga xos jihati shundaki, u aybsiz kishini nafaqat jinoyat, balki ma'muriy javobgarlikka ham noto'g'ri tortish uchun javobgarlikni nazarda tutadi. Bu yondashuv fuqarolarning huquqlarini kengroq himoya qilishga xizmat qiladi.

Qozog'iston amaliyotida mansabdor shaxslarning javobgarligini kuchaytirish uchun bir qator qo'shimcha choralar qo'llaniladi. Jumladan, aybsiz kishini javobgarlikka tortgan mansabdor shaxs nafaqat jinoyat jazosiga, balki jabrlanuvchiga yetkazilgan moddiy va ma'naviy zararni to'liq qoplash majburiyatiga ham tortiladi. Bundan tashqari, bunday jinoyat sodir etgan mansabdor shaxs umrbod davlat xizmatida va huquqni muhofaza qilish organlarida ishlay olmasligi belgilab qo'yilgan.

Germaniya jinoyat qonunchiligi aybsiz kishini javobgarlikka tortish masalasiga o'ziga xos yondashuvga ega. Germaniya Jinoyat kodeksining 344-moddasi yolg'on ayblov qo'yish uchun javobgarlikni nazarda tutadi. Germaniya qonunchiligining muhim farqi shundaki, u nafaqat mansabdor shaxslarni, balki oddiy fuqarolarni ham, agar ular boshqa shaxsni yolg'on ayblovda ayblasalar, javobgarlikka tortadi. Biroq mansabdor shaxslar tomonidan sodir etilgan bunday jinoyatlar ancha qattiq jazo bilan jazolanadi, chunki ular jamiyatning ishonchini suiiste'mol qiladi.

Germaniya qonunchiligi aybsiz kishini javobgarlikka tortishda qonuniylik va dalillarning to'g'riligiga alohida e'tibor beradi. Har bir jinoyat ishi bo'yicha tergovchi va prokuror barcha dalillarni vijdonan to'plash va baholash majburiyatiga ega. Agar keyinchalik ma'lum bo'lsa-ki, mansabdor shaxs dalillarni yashirgan yoki ularni noto'g'ri talqin qilgan bo'lsa, u nafaqat aybsiz kishini javobgarlikka tortganlik uchun, balki o'z vazifalarini laqayd bajarganlik uchun ham javobgar hisoblanadi. Germaniya sud tizimida mustaqil ekspertlar va himoyachilarning roli yuqori bo'lib, bu aybsiz shaxslarning huquqlarini himoya qilishda muhim ahamiyatga ega.

Taqqoslash va takomillashtirish yo'nalishlari. Xorijiy tajribani tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, turli davlatlar aybsiz kishini javobgarlikka tortish jinoyatiga turlicha yondashuvga ega bo'lsalar ham, umumiy maqsad fuqarolarning huquqlarini himoya qilish va sud tizimiga ishonchni ta'minlashdan iborat. Rossiya tajribasi ehtiyotsizlik shaklida sodir etilgan jinoyatlarni ham javobgarlikka tortish bo'yicha foydali bo'lishi mumkin. Qozog'iston tajribasi esa ma'muriy javobgarlikka noto'g'ri tortish uchun ham javobgarlik belgilash va jabrlanuvchilarga to'liq kompensatsiya berish mexanizmlarini o'z ichiga oladi. Germaniya tajribasi mustaqil ekspertlar va himoyachilarning rolini kuchaytirish, shuningdek, oddiy fuqarolarni ham yolg'on ayblovlarni qo'yish uchun javobgarlikka tortish orqali sud tizimining umumiy sifatini oshirishni ko'rsatadi. O'zbekiston uchun ushbu tajribalarni o'rganish va milliy qonunchilikka moslashtirilgan holda joriy etish muhim ahamiyatga ega. Jumladan, aybsiz kishini javobgarlikka tortilgan hollarda jabrlanuvchilarga to'liq rehabilitatsiya va kompensatsiya berish mexanizmlarini takomillashtirish zarur.

Xulosa. Aybsiz kishini javobgarlikka tortish jinoyati zamonaviy jamiyatda eng xavfli jinoyatlardan biri bo'lib, u demokratik huquqiy davlat tamoyillarining to'g'ridan-to'g'ri buzilishidir. O'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston jinoyat qonunchiligi bu jinoyatning tarkibiy belgilarini yetarli darajada aniq belgilab bergan va uning turli darajadagi og'irligini hisobga olgan holda javobgarlik choralari nazarida tutgan. Ushbu jinoyatning tarkibiy elementlarini aniqlash, ularning amaliyotdagi qo'llanish mexanizmini takomillashtirish, tergov va prokuratura organlari faoliyatini nazorat ostida ushlab turish odil sudlovni ta'minlashning asosiy garovidir. Kelgusida bu yo'nalishda inson huquqlarini

himoya qilish bo'yicha xalqaro tajribani yanada chuqur o'rganish, sud-huquq tizimining mustaqilligini ta'minlash va aybsizlik prezumpsiyasi mexanizmlarini kuchaytirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. – Toshkent, 1994 (2024 yilgi tahrir);
2. Rustamboyev M.X. O'zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi. Maxsus qism. – Toshkent: Sharq, 2018;
3. Уголовный кодекс Российской Федерации. – Москва, 1996 (ред. 2024 г.);
4. Уголовный кодекс Республики Казахстан. – Астана, 2014 (ред. 2024 г.);
5. Strafgesetzbuch (StGB) Deutschland. – Berlin, 2024;
6. Mirzayev Z.Z. Jinoyat huquqi. Umumiy qism. – Toshkent: Adolat, 2021.